

ԵՐԿՐՈՍԱԿԱՆ ՏՊԱՌՈՐԹԻՒՆԵՐ

Բ .

ՀԱՅ ԳԱՂՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԵՐ

Բարիք , եզրիպտանակ Հայութիւնը նուազաբ փաշայով կը ճանչնային , եւ լոկիւսամբ Թաղուր , Արթիւր եւ Տիգրան փայտներով , Ռէյդիտան պէյերով միայն գիտէին : — Հոտ եկայ եւ հայ կեանքին ու ընկերութեան վրայ տեղեկութիւններ հարցուցի . վաղուց կամ նոր հաստատուած գաղթականութիւնը հակադարձ խառն գազան է : Ողջ եւ ուղիղ մտքեր , եւ ռանգուն արտեր , ճշմարիտ հայրենասէրներ , Մայր-Երկրին ու քիսի օճախին վրայ աշուր նին ու արտերին յառած՝ հոս ըոյններին իշնած են եւ երթալով գային կը լայնցրնեն , կը ճոխացրնեն . հանրային գործունէութեան տենդ մը իրենց արտեր կը վառէ : Որբանոցներ , արեւասանոցներ , հրեանոցանոց , հայկական մատենադարան , կրթական հաստատութիւններ , վարժարաններ , ահա գեղեցիկ ու անպակն ծրարակը գոր գծած են , որուն վրայ կ'ապշիպ ու կը զմայլես եւ որուն իրաւ գործումը իրենց աչքը չի վախցներ : Ինքնաւստաւ Հայեր են ասանք որոնք Եզրիպտոսի պէս վաճառականներ երկրի մը մէջ կը գործեն , կը ճգնին , կը մաքստին Հայութեան արժանի փաշ մը , բարձր դիրք մը տալու համար . — եւ պիտի յաղորդին : Աղբիւր ճարպիկ ու գործունէայ վաճառականներն սկսած են յաջողութեամբ մրցել յոյն , հրէայ եւ սուրիացի վաճառականաց հետ : Կը պարծին հայ ճարտարագէտներու մատուցեալ վրայ որոնք իշնութեանց ու երկրագործական ճիւղերուն մէջ ամենուրեք կը սիրեն իրենց գիտութեան ու հանձնարին արդիւնքը :

Պիտի լսես հայազգի բժիշկի մը անուն որ հայերն հասած ու տեղաւորուած՝ արդէն սկսած է եւրոպացի եւ հայ գաղութին մէջ իր բըժեղկական արուեստը գերադասեցողին կատարել , վայելելով համաարած հնչակ մը : Պիտի ճանչնաս կիլիկիցի հայ փաստաբանը որ երկուստեան մէջ առաջնակարգ տեղ կը ընեն զարուստ դատարանաց մէջ եւ պիտի հիւսնաս երբ պատմեն քեզի թէ այդ Հայը Եզրիպտոս գտնուած պահուն՝ Քրիստոսի լեզունը գրեթէ բոլորովին անգիտակ , երեք տարի չարաքաջ արխատելէ ետքը կրցաւ իսառն Ատենանին առջեւ իր առաջին դատը Քրիստոսեղնով պաշտպանել ու վստակիլ :

Այսպիսի երեւոյթներ հայկական հրաշքներ են որոնք կը ճեղքեն կը բանան ապշած եւրոպացի բերանները :

Եզրիպտոսակ հայ գաղթականութիւնը Հայութեան մեծ յոյսերէն մին է որով Հայրենիքը ի հարկին լիուրի բարիքներ կրնայ սպա-

սել ու ստանալ : Զվատիւնք , փոքրիկ Հայութիւնը մեծ է . չվատիւնք , ու պաշտանք Հայութեան սրբազան ծառ որուն արմատը խորունկ ու բունը հաստատ է : Անոր կտրուած չորս գին գիրուցան ճիւղերը ուր որ իշնան խորախարխիս արմատներով վերբաւին կը ծին կայնին կը դառնան , կ'աճին կը բարձրանան ու չորս գին չուգերնին կը տարածեն :

—

Սփոփանքներ շատ ունեցայ հոս .

Լուսթեան ըողին ներքեւ բարիք բաշխող մը ճանչցայ , վերջին ջարդերուն վրան լացող մը , երկու թեւերը լայն բացած «Եկէ՛ք , սիրելիներ , եղբայրներ , թշուա՛ռ արեւա-կեցնի , եկէ՛ք» ըսող սիրտ մը ճանչցայ . պատմեմ ինչ որ լսեցի :

Պէտք է գիտնալ որ Եզրիպտոսի մէջ ծխախոտի վաճառականութիւնը աստեօք բոլորովին Բուսնաք ձեռքէն է եղբւր . Հայ ըլլալով թերեւս մէկ կամ երկու հոգի հալի . գտնուէին : Օր մը սակկա հայ անուն մը սկսաւ լըւսուրի . կամաց կամաց , պահ առ պահ չոր անունը աւելի ուժով ննչեց , սաստկացաւ , մեծցաւ ու վերջապէս չորս գին բռնեց , կաղնիին շուքին պէս գոր վերեւ յիշեցի . այդ անունը այսօր թէ հայ եւ թէ եւրոպացի , յոյն , սուրիացի եւ բնիկ Ֆէլլաւ Եզրիպտոսի բոլոր անխտիր սիրտով , յարգով անուն մըն է եւ այդ անունն է Մաթոսեան : Այլմեայ Եզրիպտոս մտած հինգ միլիոն ծխախոտի մէկ միլիոն երեք հարիւր հազար քլոն , այսինք մէկ չորրորդէն աւելին , Մաթոսեան եղբարք են որ կը ներմուծեն Եզրիպտոս : Յիշեմ նաեւ . այս առթիւ հայազգի առաջնակարգ վաճառականներէն այնքան աղտուաւիրտ ու համակերելի կամարական եղբայրներն եւ ուրիշներ , ինչպէս Մանուսեան , Մեղքոնեան , եւ այլք . որոնք Մաթոսեանց հետ գրեթէ ամբողջապէս Եզրիպտոսի դերակրուն ծխախոտ կը յայտարարեն , ուր յոյն կամ սուրիացիներն ուրիշ վաճառականներէն եւ ոչ մին կրցած են աւստնց բրցակցիլ :

Սակայն ինչդիր հոն չէ .

Սիրտս յուզուած լսեցի Պ . Մաթոսեանի ազնիւ եւ օրինակելի վարմունքները հայ փախուսականներ , գաղթականներ հայածեալ թըռչուններու նման սկսան Եզրիպտոս թափիլ . բոլոր հայ եզրիպտացիները ձեռքերնէն եկածը ընելու աշխատեցան . թաղականներու ջանքերուն զնորհիւ եկեղեցիներն ու դպրոցներն եւ գերեզմանատներն ու հազաճեզով փաստաշէն անակներ կատուցած էին , փախուսական գաղթականներով լեցուցեց որոնք ըստ կարիւրոյն հոն կը կերակրուէին . սակայն յիշեցնէին ասանի չէր կրնար տեսել :

Պ . Մաթոսեան , սրտին ձայնին հետեւելով , առանց իր շահերուն փոփոսութիւն ականջ կախելու , հետզհետէ Ֆէլլաւները իր ծխախոտի

գործարանէն հանեց ու Հայեր գործածեց :

—Սակայն, էֆէնտի, Հայերը ֆէլլաշին չափ աման աւուրչեալ չեն կրնար աշխատիլ, Վէնա չկայ :

—Հայ գործաւորները անիւն են, էֆէնտի, գործաւորներ կարող չպիտի ըլլայ բանիլ :

Վէնա չկայ :

Այսպէս, առանց իր իրական միտաբանութեան, «Վէնա չկայ» ըսելով, այդ Հայը չորս հինգ հարիւր հոգիի մօտ Հայեր իւր գործաւոր, գորգեր, ծառայ ու խանութպան գործածեց, զանոնք անմիջական չքաւորութենէ ազատելով :

Այսօր Մաթոսեան եղբայր գործարաններուն մէջ մինակ սիկարէր շինողներուն կէսէն աւելին Հայ են եւ այս Հայերուն մէջ կան չաւեր որոնք երեք տարիէ ի վեր միայն հոն աշխատելով իրենց հետ բանող արքայ, յոյն եւ սուրիացի գործաւորներէն աւելի վարպետ կրթացած են ելլալ : Ասոնց մէջէն քանի մը տղաքանի կան տասներորդէն տասնութէն տարեկան որոնք մինակնին, մին (որուն հայրը կամ անդրանիկ եղբայրը սպաննուած էր վերջին աւելի վարպետն մէջ) այսօր պատուամիջք մը կամ քոյրեր կը հոգան : Ի՞նչպէս չհիշանամ, ի՞նչպէս սիրտս չսփոփուեւ յայտնի միլիթարիշ տեսարաններու առջեւ : Անձամբ Մաթոսեան եղբայրները ճանչնալու հաճոյքը ունեցայ և երկարօրէն խօսեցայ անոնց հետ վարպետութեան վրայ, փախստականներու եւ թշուառ պանդուխտներու խօսքին չորս կողմը զարձայ, հետեւէն մտաւ անիւնակարելութիւնները ի գործ առնելու կը լռէին :

—Խեղճի՛ր, կ'ըսէր միայն Պ. Յովհաննէսը, անորտեկը, ու գլուխը տարօրէն կը շարժէր, ու զէմքը ցաւով կը դրոշմուէր : սակայն, բառ մը չէր ելլար բերնէն «աւ ըրինք, աւ ըրինք» ի նման :

Եւ սիրեցի եւ այդ մարդը սրտիս խորէն ու ամբողջ ազգին կողմէն :

Իսրիք ընկը գծուար չէ եւ Հայը միշտ կը պարծնանայ երբ կ'ընթող կը, չէնք մը, արեւմտեան մը, Աւիսթայի տիտղոս մը կամ եկեղեցւոյ վրայ քանդակուած անունը մը զայն կը յիշեցնէ : հապա ո՛րքան հիացում պէտք է ունենալ անոնց համար որոնք համեստ լուծութեան քողին ներքեւ կը գործեն առանց փառքի ճանձնախի մը սպասելու, մզուած միայն իրենց սրտին թելադրութենէն :

Մաթոսեաններ եւ անոնց նմանողները ուրտըր անձանոթ մնալ կ'ուզեն, փառքէ աւելի՛ յարգանքի արժանիքը կը վառելին մեր սրտին մէջ ուր անունին քանդակուած կը մնայ, ինչու որ անոնք համեստութեան Աւիսթան են :

Ինչո՞ւ աշխատեցի Նիկիատսը ուր սակայն ստեղծ աշխատ կ'ան զետնին գաղտնաւ, մտածող ու տրուած հայ պանդուխտներ տեսայ

որոնք, զանոնք ճակատագրի դատապարտուած, տխրութեան զգալիութեան եւ յուսահատութեան գրգռող կրող նաշուածքնին կը ձգեն անցողիկին վրայ որուն հայ ըլլալը սրտերնին կը գուշակէ :

—Դու՞նիս ալ, եղբայր ահայն հարցը որ կը կարգայ նոր պանդուխտը Նիկիատսի հայ նաշուածքին մէջ :

Ամենինս որ ձգած ենք Մայր-Նիկիերը, Հայութեան տխուր հոգիէն նշխար մը առած տարած ենք հետերնին. եւ հայ աշխին մէջ, այնքան սիրուն ու թաւշայտ այդ նշխարը նոր փայլ մը դրած է :

Հայ Տխրութիւն. մարմն օժտաւ, կործան երբեք, անգէ՛ն մորթութեան, արեւան հո՛ւս . . . ուր սակայն կարիճներու մահր վերէմի ծարաւ քողի մը ներքեւ, կը մնայէ, յոյսեր կը պատէ, կուրծքեր կ'ուռնցնէ . . .

Հայ գաղթականներու մէջ հոս պիտի հանդիպաւ նաեւ Սամաթիացի նորարար պիետով քանամանայ երեստարդին, Մշեցի յաղթանազամ ընտանակրին, Տիւրիկի, Սեբաստիոյ, Տերապոլգոնի խրոխտ քաղբու, Չէչեթներին, Մարաշի, Սաման լեռներէն եկող յեղափոխականին, Վանայ, Կարնոյ լեռնամէջներու յանդուգն արժեւերուն . . .

Ի՞նչպէս չսիրէի Նիկիատսը .

Ձայնը հնչեց իրզրումի Հայոց լեռներէն
Թունդ թունդ ելան Հայոց սրտեր գէնքի
չարժուանէն .

Պաշտելի՛ երգ զոր ստեղծ երգեցի իրիկնադէմին, ման գալով աւաղուտ ծովափին վրայ Աղեքսանդրիոյ արեւելեան նաւահանգստին որ լքեալ ու ամայն է, ուր միայն ձկնորսներու լոին նաւակներ կը սահին հեռուն գրգռուլու հորիզոնին վրայ իրենց առաքատներուն գորշ ստուերաղծը, եւ ուր իրիկուն մը տեսայ քաղերու կոյտի մը վրայ նստած մէկը որ անշարժ աչքը հեռուն կը մտնար : գութը անշարժ մը . . . Հայ էր՝. անշուշտ նոր եկող մը . օգը գաղղ երեւ քաղքին ազմուկը կը մարէր հոն : Մովսէլին առաջները քայլեր կը խղղէին եւ անշուշտ յառաջացայ, մօտեցայ անոր . սակայն արախմին անշարժ կը մնար, ճակատը ծովին հեռաւորութեանց անշուշտ պին մէջ խորատուղալ :

Հայ տխրութեան ողբն էր ան, որ լեռներ, ձորեր ու սարերու վրայէն առաւելով եկած թառած էր հոն քարերու կոյտին վրայ :

Կը մամտար, կը հառաչէր արախմին, զեռ նոր հասած, արդէն կ'երազէր վերադառնալ երկրի . հոգին կը հեռուէր չղզեանաւեւ ուն հեռաւոր ծովին, հորիզոնի գործուած մեծ պատին վրայ գրոշմաւ թեւատարած ուրուական առաքատներուն . ու յետոյ կ'անցնէր ալիք-ալիք փոփրակատար տարածութիւններէն անդին, ուր ծովու ու երկնից միջեւ գի-

չերներ օրեր կ'ալեկոծէր մահուան վտանգով փոթորիկներ, գոռում գոչում թնդացուցին ականջը եւ ահա բանտարկութիւն, փախուստ, վտանգներ, աւաղակ կիանք, ձիու տրոփ, ծխող աւերակներ, Տաճիկն ու Քիւրտը, զաշոյնի փալլ, սուլող գնդակներ, արիւն ու դիակ . . . վրէժի գոչեր խոժոցուցին աշուրներ . . .

Վերադա՛րձ, վերադա՛րձ . . . ահա ներքին ծիրը որ իրանն ու թոքերը կ'ուռնէր. ողին կը սաստիկ . վերադա՛րձ դէպ ի հոն ուր սրբաւորնիս թողած ենք . վերադարձ դէպ ի ա՛նէձքի երկիրը ուր Յոյսը եթէ երբեք ծնի իսկոյն կը խեղդորի, ուր ողջներ մահուան հետ կը խաղան եւ ուր մեռեալները այնքան շուտով կը մոռցուին . . . վերադա՛րձ, վերադա՛րձ դէպ ի թու ծոցը, ա՛յլ արտասուքի օձախ, ուր դառնալ չարչարուիլը, մաքաթին ու մեռելի կը նախնորէ Հայր քան թէ օտար ազատութեան մէջ թափառիլ :

Գահիբէ

Միր-ԵՐՕ

ՆԵՐՎԱՆ

— օօ —

Նոր ճգնաժամ մը կ'անցընէ մեր ժողովուրդը այս վայրկեանիս, կոտորածէն յետոյ, Սովը Երկրորդ աշխարհ՝ արդիւնք առաջնոյն ։ Եւ . . . երբեք ալ կազմակերպուած նոյնս եւ շեղումով որմեր ցեղին ջնջման ընդիրը ստորագրեց : Ու Սովին հետ Հալածանքը անընդատ, խուլ բայց յատկաւ խաղաց, ու սխտեմակա՛ն ։ Հաղորդակցութիւնները բրտորէի կտրուած, կեանքի ամէն ճիգ, առեւտրի, գործունէութեան, վերանորոգման ամէն փորձ խափանուած ։ Բանտերը աւելի ծանրաբեռն քան երբեք հայ հեծեծանքներով ։ Քիւրտերը սանձարակ, պաշտանհանները բարբարոս, զինուորները կատաղած . եւ այդ ամբողջ վտմակը՝ մեր խեղճ ատուած, ու վախցուած, ցեղին դէմ աւամակացից ։ Եւ ահա որբանոցներն իսկ կը փակուին, օտար պաշտպանութեան այդ տարաբան նշանը կը քանդուին, ու հարկաւոր տղիկներ հովուէն կը տարտողնին ։ Թշուառութեան համապատկեր մին է, որուն առջեւ ամենէն յամառ, ամենին անվատ լաւատես սովիւներ կը տկարանայ . եւ տխրութեամբ կը յիշեն խանգի ու հաւատքի բոպէն ուր, մէկ քանի կարեւոր ունշանակալից երեւոյթներու առջեւ, հաշուի գնելով բարոյական շա-

հերը որոնք ծնան մեր երեկուան ազգաբնէն, ու գնահատելով այն կորուրդ զոր մեր ցեղը կը ցուցնէր իր կրած կորուստը դարմանելու, մղուեցայ կարծել թէ, հակառակ կորուստին մեծութեանը, հակառակ պայմաններուն խախտութեանը, այդ ցոյց տրուած կորուրդ, արտաքին բարոյական անջակցութիւններուն վրայ կրթնած, պիտի յաջողէր ցեղին կեանքը վերանորոգել, սպասելով ապագայ արմատական լուծումներուն ։ Հիմայ, բոլոր չարիքները կը միանան, բնութեան ու մարդոց դաւերը կը գործակցին մեզի դէմ : Եւ այս աագնապը թրեւս աւելի վերադառնալու է քան առաջինը, որովհետեւ աւելի անցնի մութի մէջ, խուլ գալարումով մը, խեղդուկ հեծեծանք մը միայն հասցնելով մինչեւ Եւրոպան որ, իր հաշիւները կարգադրելու ջրաղած, մտացիք ուշադրութիւն մը լուկ կը դարձնէ այդ լուսութեան մէջ սաղարուած ուճիւրին :

Այս ոսոխ ուժերու միահաղոյն յարձակմանը առջեւ, ի՛նչ կ'ընենք մենք, ի՛նչ կ'ընեն մենք անոնք որ ցեղին շահերուն պաշտօնական կամ անպաշտօն ներկայացուցիչներն են ։ Գարշելի ապիրատութիւնը կամ զարհուրեցնող անգիտակցութիւնը զոր ատենը կ'ընծային, ազգաբնէն ալլապէս վտանգաւոր քան արտաքին չարիքները որ մեր վրայ կը խուճեն : Պոյն, մեր ազգային իշխանութիւնները վատութեան սանդուխի մը վրայ կը դառնուին, բարձրագոյն աստիճաններուն մօտեցած . պատրիարքը փոք մըն է միայն, եւ Արթին Փաշան քսակ մը լուկ . երկուքը մէկման, Սուլթանին ուշիմ գործակիցներ՝ ջնջելու համար ինչ որ կը մնայ մեր իրաւունքներէն, մեր յոյսերէն . Օրմանեան բողոքականութեան տաւառումը արդիւնու պատրուակով, Սուլթանին առիթ կուտայ անգլո-ամերիկեան քաղաքակրթիչ ու պաշտպանողական դօրութիւնը Հայաստանէն վտարելու : Օրմանեան ու Տատեան կը փորձեն մէջ խաղցնել ազգային տարմանադրութիւնը՝ զայն վերադննդելու երեւոյթին տակ, ու Սիւրի Աթառը ջնջելու գաղափարը կը ջանան իրականացնել : Եւ վառեն ու Ջէյթիւնէն եկած անօթի թանձր ձայներուն, կ'ըմսափոխուան կան գայթակղութիւններուն առջեւ, Պոլսոյ կղեր դանդաղ ու աստուաւարանական վրդովմունքի մը զգուշելի չարութեամբ ուրուագրեւելով կը շատանայ : Գ